

Віра Мелешко

ГРАНІ ТВОРЧОГО СВІТУ МИКОЛИ СТЕПАНЕНКА

М. І. Степаненко – доктор філологічних наук, професор, відмінник освіти України, академік АН Вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, член Національної правописної комісії, Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України, завідувач кафедри української мови та ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, лауреат обласних премій імені Панаса Мирного, імені Івана Котляревського, імені Володимира Малика, імені Самійла Величка, Всеукраїнських премій імені Івана Огієнка, імені Бориса Грінченка, Державної премії імені Олеса Гончара та Міжнародної премії імені Івана Кошелівця, має державні нагороди – орден Ярослава Мудрого, знак «Петро Могила» та ін.

Офіційно-діловий вступ, звичайно, не дозволяє побачити, відчути, зрозуміти глибинну сутність людинолюбця, працелюбця, рідномоволюбця, справедливолюбця, яким є Микола Степаненко. Проте такий вступ засвідчує: велика наполегливість, розум і закоханість у свою справу, щире ставлення до інших та невсипущий труд мають своє духовно-матеріальне втілення. Доля М. І. Степаненка – приклад того, як можна досягти вагомого результату лише та винятково завдяки своїм здібностям, постійній роботі розуму і серця.

Сам же Микола Іванович вважає: усім, що має, чого домігся, завдячує найперше й до останку бабусі та мамі, котрі були залюблені в гарну пісню, барвисте слово, розуміли його потяг до знань. Тож у присвяті однієї зі своїх книг «Публіцистична спадщина Олеса Гончара (мовні, навколомовні і деякі інші проблеми)»,

що з'явилася вже по смерті найрідніших людей, написав: «Моїм щастям і моєї піснею назавжди стали мої мама... і бабуся...»

Змалечку дуже любив читати; майже «жив» у сільській бібліотеці. Обдарований винятковою пам'яттю, яка не зраджує його й донині. Згадує, що, буваючи в церкві з бабунею, запам'ятав від початку й до кінця всю «службу», усі молитви, не забув їх і дотепер. Микола Степаненко, як влучно означив директор Інституту гуманітарних проблем ДВНЗ «Національний гірничий університет» Віктор Пушкін, належить «до рідкісної категорії дослідників, котрі мають універсальний науковий досвід. Сучасний учений часто покладається на пам'ять комп'ютерну, тоді як професор Степаненко – на пам'ять власну. Готовий будь-якої миті відобути з її сховку відповідний файл інформації й щедро поділитися з жадібними до знань».

У Кременчуцькому педучилищі під впливом талановитої викладачки М. О. Зарембо зрозумів: його покликання – філологія. По закінченню педучилища на «відмінно» склав перший іспит і став студентом філологічного факультету Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Якось на третьому курсі почув від одного з товаришів фразу, що вкарбувалася назавжди: «Тобі, Миколо, поталанило, адже хобі і професія для тебе – нероздільні!». То йшлося про любов до української мови як мови рідної, як об'єкта науки, як основи майбутньої педагогічної діяльності. Мова – складник філології, публіцистики – визначила і визначає життєво-наукові устремління Миколи Степаненка. Він щасливий, «бо працює за покликанням і обдаруванням. Це його „сродна праця”» (В. Пушкін).

М. І. Степаненко – учений-мовознавець, письменник, журналіст, ректор ПНПУ

На студентські роки припав початок наукової діяльності майбутнього визначного мовознавця: брав активну участь у конференціях, очолював студентське наукове товариство.

Після закінчення з відзнакою інституту (1982) учителював у сільській школі поблизу славнозвісної Диканьки (у селі Великі Будища і досі з повагою та пієтетом згадують розумного, вимогливого, справедливого педагога-словесника), звідки і вступив до аспірантури Київського державного педагогічного університету імені М. О. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Після захисту кандидатської дисертації (1989) очолив кафедру української мови в Полтавському педагогічному, з 1991-го по 1995 рік обіймав посаду першого проректора вишу. 2005 року захистив докторську дисертацію. Упродовж 2005–2008 років – декан факультету філології та журналістики; з 2009-го – ректор.

М. І. Степаненко, переконані, живе і трудиться, виконуючи «рідномовний обов'язок» (термін із програмної праці Івана Огієнка), адже він постійно переймається проблемами українського Слова на науковому, комунікативному, культурно-мистецькому та інших його рівнях. Переймається як викладач української мови (Микола Іванович за понад тридцятилітню працю вчителя й викладача читав майже всі мовні навчальні курси), як науковець (у багатьох українських та іноземних виданнях надрукував близько 600 праць, поміж них 22 наукові та науково-популярні книги), як публіцист (перечитаймо «Журналістські діалоги» – п'ятий розділ книги шановного автора «Думки вголос і про себе», перегляньмо сотні телепередач, послухаймо численні радіовиступи нашого мовного достойника, аби відчуті його неспокій за сучасне та майбутнє української мови).

Тож він – учений, педагог, журналіст, керівник, громадський діяч.

Як мовознавець Микола Іванович досліджує проблеми граматики, історії та стилістики української мови.

Професор Степаненко вважає, що тим, кому болить доля рідної мови, хто хоче вивести її на широку і самостійну життєву дорогу, необхідно знати не лише мовне сьогодні, а й минуле, бо лише воно допомагає пересвідчитися в давності нашої мови. Проблема «коріння української мови» – одна з домінантних у дослідженнях полтавського вченого. Він «подає різні концепції походження української мови, робить аргументовані висновки та узагальнення з лінгвогенези, визначає статус української мови в сім'ї слов'янських мов...» (Світлана Єрмоленко). Так, у книзі «Історія української мови» автор М. І. Степаненко звертається до двох періодизацій нашої мови, запропонованих

1) Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні та 2) професором Колумбійського університету Юрієм Шевельовим. «Ця порівняльна хронологія, – переконана Світлана Єрмоленко, – є своєрідним підсумком традиційного і нетрадиційного аналізу українського глотогенезу, переконливим свідченням того, що досліджувана проблема ще далека від остаточного розв'язання». Вагому роль у виформуванні нашої мови відіграли митці. Тому-то мовна практика письменників віддавна привертає увагу видатного полтавця. Він досліджує мову Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Панаса Мирного, Олесь Гончара та ін.

Важливий аспект наукових зацікавлень Миколи Івановича – мовна ситуація в Україні з погляду історії та сучасності, яка, за його глибоким спостереженням, «ніколи не була простою», мала «періоди великого піднесення й катастрофічного спаду». Будучи оптимістом, до-

М. І. Степаненко та І. А. Зязюн

слідник Степаненко все-таки об'єктивно оцінює реалії, пов'язані з мовою. Він констатує: «Мовна ситуація й сьогодні не стабілізувалася». І все ж учений закликає-переконує: «...щоб залишитися українцями на цій великій землі, треба прокладати дорогу українській мові, оглядатися в мовне минуле задля життєвої мудрості й сміливо крокувати в мовне майбутнє». Тож його наукові роздуми про Слово – полемічні, але й науково аргументовані; логічно виважені, але й такі, що викликають емоційну небайдужість; суттєві, але й одночасно розлого-барвисті.

Наукові інтереси М. І. Степаненка – обсяжні. Останнім часом до мовознавства він «доточує» літературознавство, зокрема літературне краєзнавство, та журналістику, бо геніальна особистість – багатогранна. Він належить до тих людей, хто робить будь-яку справу винятково досконало, вимагаючи такої ж роботи й від інших, «постійно прагне до відкриттів – і доля винагороджує його за це» (В. Пушкін).

Сьогодні вже можемо говорити про *цикл* наукових праць М. І. Степаненка, присвячених публіцистичному набутку Олесь Гончара. Маємо на увазі розвідки: «Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми)» (2008), «Духовний посил Олесь Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника)» (2009), «Літературний простір щоденників Олесь Гончара» (2010), «Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу

Кафедра української мови ПНПУ імені В. Г. Короленка

письменника»; статті «Поет-«стоколос» Борис Олійник у щоденниковій візії Олесь Гончара», «Олесь Гончар й українсько-білоруські культурно-політичні зв'язки» та багато інших, які з'явилися в найрізноманітніших виданнях.

О. А. Галич зауважує, що М. І. Степаненко «зосередив увагу на відтворенні в нотатках митця [Гончара] літературного простору ХХ ст. у портретних замальовках найвидатніших українських письменників». То правда, але додамо: Микола Іванович не лише «ішов» за Гончаром, а й визначив роль і місце в історико-літературному процесі таких авторів, як Павло Тичина, Остап Вишня, Петро Панч, Микола Бажан, Василь Симоненко, Борис Олійник, Ліна Костенко, Григорій Тютюнник та ін. Удаючись у гончарознавчих працях до науково-популярного дискурсу з елементами художності, М. І. Степаненко розширює читацьку аудиторію, привертає увагу сучасників найперше до постаті Олесь Гончара, до української культури минулого століття.

За переконанням доктора філології з Черкас Миколи Калька, цінність наукових розвідок М. І. Степаненка про Гончара полягає в тому, що в них «системно представлені описові найменування людей, явищ об'єктивної дійсності, суспільних подій...»

Усі, кому доводилося чи доводиться слухати лекції викладача Степаненка, відчують: він не лише педагог, він – Майстер. Чіткі визначення

поєднує з оригінальними прикладами (знає Микола Іванович силу-силенну поезій напам'ять, до будь-якої ситуації може «доточити» влучне народне прислів'я, приказку, порівняння). Його дефініція мови – особлива і по-науковому виважена – візитна картка самого автора-професора, улюблене студентами мовознавче правило, яке вони не лише досконало вивчають, але й навіть інтонують так, як це робить «їхній Степаненко». Він використовує кожен секунду лекційного часу, наповнюючи її глибинним змістом мовознавчого матеріалу.

Сотні філологів України іменують Миколу Івановича своїм наставником; багато вихованців пішли в науку з його благословення та за безпосередньої підтримки. Саме вони твердять: «Зустріч з Учителем стала доленосною. Серця його «духовних дітей» переповнені безмірною вдячністю за <...> наукове плече, мудрі поради – взірці людяності й доброзичливої вимогливості...» (С. Педченко, С. Галаур).

У чому ж секрет професора Степаненка? Таке питання услід за дніпропетровцем В. Пушкіним хочемо поставити й ми. Тезка російського письменника пропонує таку відповідь: «У тому пере-

довсім, що він поєднує в собі одночасно стільки іпостасей – устигає всюди: плідно працює в науці, веде за собою цілу студентсько-аспірантську армію, виховує патріотів, є учасником культурологічних, мистецьких, громадських подій полтавського й всеукраїнського рівнів». Підтримуємо добродія Пушкіна. Проте хочемо додати і свої роздуми у зв'язку з питанням про секрет знаного полтавця.

Земля тримається на трьох китах, людина – теж. Це – праця, совість, безкорисливість у добротворчих учинках. Таку сентенцію витворюємо на основі життя Миколи Степаненка. Тож перший ключ до розкодування секрету професора-мовознавця – його особистісні параметри, до яких, окрім зауважених (праця, совість, безкорисливість), додамо й інші: толерантність, чесність (із собою – теж), небайдужість, порядність. Цей ключ ще давніше запримітив і старійшина мовознавців професор П. С. Дудик. Він твердив: Микола Степаненко – людина «виняткової позитивності в усіх загальносповідуваних громадських вимірах...».

Наступний ключ-код до секрету яскравої особистості М. І. Степаненка – його заострене відчуття причетності до всього, передовсім до проблем нормального функціонування його університету. Ректорів важливо, щоб викладачі Полтавського педагогічного рухали науку, були креативними, небайдужими до «всього довкружжя людини» (М. Степаненко); щоб

студенти зростали допитливими, вдумливими, ініціативними, а згодом були чудовими фахівцями, сповідували і жили за філософським правилом: «Роби людям добро» (Олесь Гончар). Ректор Микола Степаненко – авторитетний і дбайливий керівник, «ставиться до свого великого ... колективу вимогливо й доброзичливо. Саме в такій атмосфері народжується повага й висока відповідальність за честь альма-матер» (В. Пушкін).

Не менш вартісна чеснота вченого Степаненка – його володіння достоту енциклопедичними знаннями та повсякчасна готовність поділитися ними зі світом, поділитися для того, щоб цей світ, за його ж твердженням, став досконалішим, розумнішим, естетичнішим, а кожен у цьому світі усвідомив велич «усього рукотворного» й духовного.

Певно, думки про підвалини, які сприяли формуванню наукового та викладацького світогляду і таланту Миколи Степаненка, потрібно було б зосередити на початку статті, але ми спробуємо запропонувати їх насамкінець – як своєрідний підсумок-висновок. Із-поміж головних чинників, які визначили світогляд цієї людини, називаємо *родину*, центром якої була мати. Тяжко працюючи, вона знаходила час для спілкування із сином. Її мова нагадувала різнобарв'я квітів, лагідні промені весняного сонця. Вона говорила, як співала: розлого, щиро. Дорослий Микола, шануючи неньку, котра природно відвертала небезпеку втрати рідної мови, материну мову зробив предметом наукових вислідів. Тож Микола Іванович став «наступним етапом» у безперестанному процесі збереження нації, визначальною прикметою якої є мова. Мама та бабуся заклали підвалини його шанобливого ставлення до людей, тож поважає чужу думку, прислухається до слухних порад. Його родина – дружина, син, невістка, онук – відчують повсякчасну турботу глави, а він – їхню надійність і незрадливність.

За переконанням очільниці Полтавської обласної організації НСПУ Олени Гаран, доля М. І. Степаненка «вимережена Словом і самозречено офірована Слову», а сам він «священодіє в храмі рідної мови».

Ювілейні вітання з Гадяча Миколі Івановичу передав товариш студентських років, а нині – знаний поет і видавець Олександр Недовіс. Він щиро побажав:

*Тож хай пролітають роки за роками,
Міцніше тримайте перо,
Бо Слово навек об'єдналося з Вами,
Без Вас – захололо б воно.*

«Відкритий науковий простір» – так про Миколу Івановича відгукуються слухачі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

Методист відділу гуманітарних дисциплін цього закладу Ольга Павлівна Коваленко твердить: «Скільки не існувало б довідникової літератури, словників, посібників, але вони ніколи не замінять живого слова, особливо того, яке виголошує професор Степаненко. Учителі, й не лише словесники, котрі приїздять на курси підвищення кваліфікації, завжди з нетерпінням чекають лекцій Миколи Івановича. Він розкриє найскладніші випадки правопису, проаналізує найбільш непередбачувані речення. А ще поговорить про культуру мовлення, про найновіші праці мовознавців. Його вислови, мовні звороти – зачаровують і навчають, дивують і ... знову вчать».

В одному класі з Миколою Степаненком колись навчався Віктор Стрельников, нині – доктор педагогічних наук, професор ВНЗУ «Полтавський університет економіки і торгівлі» (певно,

Учений зі своїм творчим набутком

щось там, на Оржиччині, таки є незвичайне, коли випускники восьмирічної школи досягають таких наукових вершин). В. Стрельников про однокласника-професора-ректора говорить: «Микола Іванович – це талановита людина, яка природні здібності помножила на невсипущу працю, додала до них захоплення своїм фахом; людина, яка поєднала в собі наполегливість і терпіння, вимогливість і співчуття. Він гарно (як на мене, дуже гарно) співає, знає багато народних пісень (дивуюся тому, що знає кілька варіантів фольклорної пісні); він цікавий співбесідник».

Учні Миколи Івановича, а нині його колеги, набуток свого педагога порівняли з вишитим рушником, усучіль зітканим «із невичерпних думок, ідей, сподівань» (С. Педченко, С. Галаур) великого науковця-творця.

Тож бажаємо шановному Миколі Івановичу Степаненкові, щоб його науковий рушник стелився довго й плідно, щоб чиста й чесна духовна криниця його життя не міліла, а повнилася цілющою водою, щоб «не розхотілось мріяти про диво, / Малесеньке, мілово-чорнобриве, / З добром у серці, мрією в душі...» (Тетяна Кльокта).